

הרב הראל דביר

ישיבת תורת החיים

יד בנימין

שליח ציבור שאינו מדקדק במבטא האותיות הגרוניות

פתיחה

שיבת ישראל לארצו וקיבוץ הגלויות שזכינו לו בדורות האחרונים יצרו השפעות על תחומים רבים בהלכה. אחת ההשלכות לכך היא המפגש בין יהודים מארצות שונות בעלי מסורות שונות בהיגוי אותיות לשון הקודש ותנועותיה, מפגש שהביא לבירור וחקר ההיגוי המדויק של לשון הקודש.

ראשיתו של בירור מחודש זה בתשובה של הראי"ה קוק, שפורסמה בכתב העת הירושלמי 'קול תורה', בגיליון תשרי-מרחשון תרצ"ג (ומאוחר יותר בספרו אורה משפט סי' יז^א), ועסקה בשאלה האם מותר לבן עדה אחת להתפלל במבטא של עדה אחרת. תשובה זו גררה אחריה גל תגובות והתייחסויות^ב. נקודת ציון שנייה ומשמעותית היא הדפסת הספר שפת אמת מאת הרב בנימין כהן, בשנת תשמ"ז. חיבור מונומנטלי זה שם לו למטרה לברר בראיות את המבטא הקדום והמדויק של כל אות וכל תנועה, תוך התייחסות למנהגי העדות השונות, ובראשו הסכמות נלהבות מאת גדולי תורה מכל העדות.

במאמר זה אתייחס לדין המפורש בגמרא ובכל הפוסקים, שמשום מה נתפס לעתים בציבור כדין 'עדתי' – הצורך לבטא את האות ע' כגרונית ולהבחינה מהאות א'. לדין זה השלכות יומיומיות על הלכות קריאת שמע, תפילה, נשיאת כפיים, קריאת התורה, ועוד; ובמיוחד על בחירת שליח ציבור, וכפי שיתבאר.

א). וכן בשו"ת דברי חכמים אה"ע, יז; כחלק מסדרת תשובות של משיבים שונים שנדפסו שם, סי' יד-יח.
ב). ראו: משפטי עוזיאל א, או"ח, א; שרידי אש א, ו; היכל יצחק או"ח, ג; ישכיל עבדי ב, או"ח, ג; מנחת יצחק ג, ט (והראי"ה קוק נזכר שם בלשון 'הרה"ג מהרי"א'); יביע אומר ו, או"ח, יא ויחווה דעת ו, ט.

כהקדמה למאמר, יש לציין שבהלכות תפילה מוענק מקום מרכזי לשיקולים של קירוב לבבות ומיעוט מחלוקת^ג, והדבר נוגע גם לנידון שלנו. אולם לעתים נוצר מצב שבו לא רק שמתחשבים בשיקולים אלה אלא רואים בהם את חזות הכל, עד כדי הדחקה והשכחה של הלכות מפורשות, וכך מיטשטש ומודחק הפער שקיים בין הרצוי למצוי. כדי לתת את המשקל הראוי לכל צד במכלול השיקולים, יש חשיבות לבירור ההלכה מיסודה.

דברי הגמרא והפוסקים

נאמר בגמרא (מגילה כד, ב): "אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה ולא אנשי טבעונין, מפני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין".
 דין זה הובא להלכה גם ברמב"ם (הל' תפילה ח, יב): "וכן העלג, כגון מי שקורא לאל"ף עי"ן או לעי"ן אל"ף, וכל מי שאינו יכול להוציא את האותיות כתיקונן – אין ממנין אותו שליח ציבור". וכן כתב השו"ע (נג, יב).
 ויש לדון מדוע כיום רבים אין מקפידים על כך, והאם אכן יש להימנע מלהוריד אנשים לעבור לפני התיבה אם הם קוראים לעיינין אלפין, כמצוי בזמננו.

דברי הרדב"ז ומהרי"ט בעניין תפילת אנשי בית שאן במקומם

בשו"ת הרדב"ז (א, שצד) כתב כדבר פשוט שאנשי בית שאן רשאים לעבור לפני התיבה במקומם, ודווקא במקום אחר הם אינם רשאים לעבור לפני התיבה למרות שבמקומם מדובר על תופעה רווחת. וכעין זה כתב מהרי"ט (ב, אה"ע טז), והובאו דברי שניהם בכנה"ג (או"ח נג, הגה"ט ט) ובמג"א (נג, טו).

ג. על השלום ומיעוט מחלוקת כגורם מרכזי בהלכה, ראו: הרב שאול ישראלי, החיוב להימנע ממחלוקת כעקרון מנחה בקביעת ההלכה, תורה שבעל פה כא (תש"ם), עמ' לב-לח; הרב יהודה שביב, איסור מחלוקת, שמעתין 100 (תש"ן) עמ' 318-322. על שייכות הדברים להלכות תפילה ולסדרי התפילה בציבור, ראו: הרב יאיר דרייפוס, קביעת נוסח תפילה למנין חדש, תחומין ח (תשמ"ז) עמ' 388-402; ובמאמר התגובה של הרב יעקב אריאל, לאחדותה של הקהילה בנוסח התפילה, תחומין ט (תשמ"ח) עמ' 196-202. ראו גם: הרב אליעזר גוטמן, נוסח התפילה במוסדות חינוך, שמעתין 65-66 (תשמ"א) עמ' 88-97.

לכאורה יש לדון על עיקר הקביעה שהם רשאים לעבור לפני התיבה במקומם, שהרי ברור כשמש שהם לא נהגו כדין בכך שהם לא ביטאו את האותיות כהוגן, וצריך עיון האם ניתן להסתמך על מנהגם ולעשותו תשתית לקביעת ההלכה. ואף שאולי היו אנוסים במבטאם המשובש, סוף סוף צריך עיון אם אפשר להביא מהם ראיה. ומלבד זאת, ייתכן שגם הרדב"ז ומהרי"ט לא היקלו כשיש מיעוט שמדקדק, אלא רק כשכולם אינם מדקדקים. ולכן נראה לכאורה שלא ניתן לראות בדבריהם מקור המצדיק אי-הקפדה על ביטוי האות ע' כהלכה.

חידוש הט"ז: 'רוב עמינו אין יודעים להבחין בזה'

והנה, בהלכות נשיאת כפים (או"ח קכח, לג) כתב השו"ע: מי שאינו יודע לחתוך האותיות, כגון שאומר לאלפין עייני"ן, ולעייני"ן אלפי"ן וכיוצא בזה, לא ישא את כפיו.

על כך כתב הט"ז (קכח, ל):

היינו לפי שהיו יודעים להבחין בהפרש שביניהם, אבל אנו, רוב עמינו אין יודעים להבחין בזה, אין שייך פסול זה בינינו.

בדברי הט"ז מתחדש שדי בכך ש'רוב עמינו אין יודעים להבחין' כדי להקל, ולא רק כדברי הרדב"ז ומהרי"ט שהתייחסו למציאות שבה המנהג המוחלט והיחיד במקום מסוים הוא אי-הקפדה. והט"ז התייחס לברכת כהנים, אך יש מקום ללמוד מכך גם להלכות שליח ציבור.

אמנם, נראה שישנו חילוק בין המציאות המתוארת בדברי השו"ע ובדברי הט"ז ובין מציאות זמננו: כיום רוב ככל האנשים יודעים להבחין בין ע' לא', אלא שהם אינם משתדלים לדקדק בזה למעשה. ובחלק מבתי הכנסת, בפרט של יוצאי ארצות המזרח וצאצאיהם, יש אפילו רוב שמדקדק בזה למעשה, ובכל זאת גם בבתי כנסיות אלו לא תמיד מקפידים שהש"ץ יבטא את האותיות כהוגן. ובספר פסקי תשובות (נג, יד) הביא את דברי הט"ז והוסיף: 'וכן הוא בזמננו בכל מקום, כי רבים אין מקפידים לתת תשומת לב לכך'. ודבריו אינם מובנים, שכן ברבים מבתי הכנסיות רוב המתפללים מבטאים את האות ע' כהוגן. וצ"ע.

ייתכן שחל בנידוננו היתר 'רוב אנשי העיר מלאכתן בכך'

למרות האמור, נראה שיש ללמד זכות על המנהג מטעם אחר, ולפיו יש מקום להרחיב את הגדרת ההיתר המוזכר בדברי האחרונים הנ"ל. כאמור, לכאורה יש לפקפק בעצם הדיוק מכך שאנשי בית שאן וחיפה התפללו במקומם למרות לקויות המבטא, שהרי הם ודאי לא נהגו כדין. אולם יש מקום להבין שכל הדין שאין מעבירים לפני התיבה את הלוקה בלשוננו, לא נאמר אלא במציאות שהוא חריג, ולא כשזו דרכם של רבים. וכעין מה שנאמר בגמרא (מגילה כד, ב) בנוגע לנשיאת כפיים על ידי כהן שידיו צבועות:

רבי יהודה אומר: מי שהיו ידיו צבועות לא ישא את כפיו. תנא: אם רוב אנשי העיר מלאכתן בכך, מותר.

וכן כתב השו"ע (או"ח קכח, לב):

היו ידיו צבועות אסטיס ופואה, לא ישא את כפיו, מפני שהעם מסתכלין בהם. ואם רוב העיר מלאכתן בכך, ישא את כפיו.

וקצת יש לדייק כן מלשון הרמב"ם (שם): 'וכן העלג, כגון מי שקורא לאל"ף עי"ן וכו'', הרי שכל הפירוט אינו אלא פירוש למונח עילג. ויש מקום לומר שלא פסלו את העילג מלעבור לפני התיבה אלא כשהוא חריג, אך כשזו דרכם של הציבור – בזה הם כבר אינם נקראים עילגים^ד, וכזה לא נאמר במפורש להחמיר. וכן משמע קצת מדברי הטורי אבן (מגילה כד, ב ד"ה חיפני), שכתב בביאור הדין שאין מורידים חזן המחליף א' וע':

כיון דאפשר להוריד מן הקורין כהוגן, למה לי להוריד מן המחליפין וקורין.

ואם אכן זו הסברה העומדת ביסוד הדין, הרי שכאשר הדבר יביא רבים מן הציבור למצב שבו הם אינם יכולים לעבור לפני התיבה, בהחלט קיימת סיבה 'להוריד מן המחליפין וקורין', ויש להתחשב בה. ואין לנו ראייה שחכמים העמידו

(ד). העילג נקרא בתנ"ך גם 'נלעג' (ישעיה לג, יט), ונראה שנקרא כן משום שלועגים לו. וכשיש רבים כמותו, אפילו אם אינם הרוב, כבר אין לועגים להם.

דין זה גם בכגון שרוב הציבור אינו מדייק. ואולי אף הרדב"ז ומהרי"ט והט"ז לכך נתכוונו, וצ"ע.

חילוק בין מינוי לאי-מחאה

ומלבד זה, יש לדייק בלשון הגמרא: 'אין מורידין לפני התיבה'. לא נאמר בגמרא שיש למחות אם יורדים מאליהם שליחי ציבור כאלו לעבור לפני התיבה, אלא רק שלכתחילה אין מורידים. ועל אף שברור הדבר שאין זה ראוי ששליח ציבור לא ידייק במבטא האותיות, מכל מקום הדין נאמר בלשון שרק מונעת מינוי של שליח ציבור כזה, ולא בלשון שמצריכה למחות בידו ולמנוע ממנו לרדת מעצמו לעבור לפני התיבה.

במקרה שהקפדה למנות שליחי ציבור המדקדקים בלשונם תיצור מריבה ודאי שאין להקפיד

מלבד כל זאת, אם יש בבית הכנסת אנשים שעלולים להתמרד ולהוציא לעז על הרב או הגבאים, הדבר יביא לזלזול בהם ולפגיעה בכבוד התורה והתפילה, ויצא שכרם של הרב והגבאים בהפסדם. ובמקרה זה ודאי שעדיף להשאיר את המצב כהווייתו, ו'עושה חדשות - בעל מלחמות'.

מחילת הציבור לחזן שאינו מדייק בלשונו

והנה, ישנו דין נוסף שגם בו רבים אינם מדקדקים כיום, והוא הדין שאין להעלות באופן קבוע שליח ציבור שלא נתמלא זקנו. הרמב"ם (הל' תפילה ח, יא) כתב שהטעם לדין זה הוא 'מפני כבוד הציבור', וכתב הב"י (נג, ו): 'ולפי זה אם

(ה). בנחלת צבי (נג, ו) הקשה על דברי הב"י מכך שבנוגע לנשיאת כפים (רמב"ם שם טו, ד) וכן בנוגע לפוחח (שם ח, יב) הרמב"ם לא כתב את הטעם של כבוד הציבור, ומכך הוכיח ש'ודאי אף שהציבור מוחלין על כבודן אינו [יכול] להיות ש"ץ קבוע אלא דוקא בנתמלא זקנו'. ולא זכיתי להבין מה ההוכחה. לכאורה איפכא מסתברא: דווקא השמטת הטעם של כבוד הציבור מבטלת את האפשרות לתת תוקף למחילת הציבור. ודווקא אזכור הטעם מעלה את האפשרות לתת תוקף למחילת הציבור. וצ"ע. ויעוין עוד במאמרו של הרב פרופ' אליאב שוחטמן: עלית נשים לתורה, סיני קלה-קלו ['קובץ הרמב"ם' (תשס"ה) עמ' ריב-רטז], שהאריך במקורות ובסברות בעניין מחילת הציבור על כבודם.

רצו הצבור למחול על כבודם, נראה שהרשות בידם⁶¹. ולפי זה יש לבחון את האפשרות שגם בנידוננו תועיל מחילת הציבור.

אמנם הב"ח (נג, ב) והט"ז (נג, ב) הקשו על הב"י באריכות, ובין היתר כתב הב"ח:

אם אתה אומר דרשאין למחול, אם כן לא הועילו בתקנתם כלום, דכל צבור יהיו מוחלים ותו דנעשו ישראל אגודות אגודות צבור זה ימחול וצבור זה לא ימחול.

והט"ז כתב על דברי הב"י:

דבריו תמוהים, דודאי אף להרמב"ם לא מהני מחילה, דודאי כבוד הצבור בזה הוא כבוד שמים שמתכונים לכבד הש"י בש"ץ שהוא ראוי להיות מליץ בעד הקהל נגדו יתברך.

וכן החמיר בזה המשנ"ב (נג, ב).

ולכאורה יש להביא ראיה שמחילה אינה מועילה מכך שכל שליח ציבור צריך להיות מקובל על הציבור, וכלשון הגמרא (תענית טז, א): 'מרוצה לעם', וכלשון רש"י (שם ד"ה ומרוצה): 'נוח לבריות ומסכימין לתפלתו'. והדברים הובאו להלכה בב"י ובשו"ע (נג, ד). ובכ"י ובשו"ע (נג, יט) מבואר שאפילו יחיד יכול לעכב על ש"ץ ולמנוע ממנו לעבור לפני התיבה אם אינו מרוצה ממנו. ויעוין עוד בדרכ"מ (נג, ו) שיש פוסקים שהתנגדו להעברת ש"ץ עקב מחאת יחיד ללא טעם. ועכ"פ לפי כל זה, לא ברור מה ההבדל בין המציאות שבה אין מחילת ציבור למציאות שבה יש מחילת ציבור, שהרי בשני המצבים הש"ץ מרוצה לציבור והם מסכימים לתפילתו, ומדוע סתמו הגמרא וכל הראשונים שאין להעלות ש"ץ שלא נתמלא זקנו, אם בעצם הוא כן יכול להיות ש"ץ. ולכאורה אין אפשרות שהציבור יסכימו שאדם זה יעבור לפני התיבה אך בו-זמנית לא יהיו מוכנים למחול על כבודם ולאפשר לו לעבור לפני התיבה, דזה תרתי דסתרי.

כעין זה כתב הב"י עצמו (שם), שמדברי הרא"ש נראה שמחילה אינה מועילה, שהרי הרא"ש כתב שציבור לא ימנו ש"ץ שלא נתמלא זקנו. וכן כתב המג"א (נג, ט) לדייק מלשון השו"ע עצמו, שהעתיק את לשון הרא"ש בעניין זה. אלא שלכאורה הדבר אינו מוגבל רק לשיטת הרא"ש, אלא גם בדעת ראשונים אחרים

קשה להבין מה הציור שש"ץ מקובל על הציבור אך הציבור אינו מוחל. ויש ליישב שהב"י הבין שהדין שאין למנות שליח ציבור שלא נתמלא זקנו אינו דין נוסף, מלבד הצורך בשליח ציבור רצוי לציבור, אלא זה הוא פירוט של הדין הכללי שצריך ששליח ציבור יהיה רצוי לציבור, ולכן מחילת הציבור מועילה.

רק הש"ץ הוא לפיוטים': בקיאות הציבור בתפילה כעילה להקל בהלכות שליח ציבור

ויש לצרף לכך גם את העובדה שכיום נדיר ששליח ציבור מוציא ידי חובה את המתפללים כפי שהיה פעם, וכעין מה שכתב המג"א (נג, כ) בנוגע לדין הנ"ל, שיחיד יכול לעכב על שליח ציבור מלעבור לפני התיבה אם אינו מרוצה ממנו:

ונראה לי דדוקא בזמניהם שהיה הש"ץ מוציא הרבים ידי חובה בתפלתו, אז היה יחיד יכול לעכב, דאין נעשה שלוחו בעל כרחו, מה שאין כן עתה שכלם בקיאים, רק הש"ץ הוא לפיוטים, אף על פי שאומר קדיש וברכו אין כל כך קפידא.

ואף שנידוננו אינו תלוי בגדרי שליחות, ייתכן שגם בו יש להקל כששליח הציבור אינו מוציא את הרבים ידי חובה.

הלכה למעשה

ולמעשה נראה ברור שכל אדם צריך להשתדל לדייק במבטא האותיות, ובמיוחד באותיות ח' וע' - הן בקריאת שמע, הן בתפילתו, הן בקריאתו בתורה, שלא יהיה בכלל 'ופוגמין תפלתן' כלשון רש"י (מגילה כד, ב ד"ה מפני). ובפרט כשהוא עובר לפני התיבה. וגם אם בדיעבד אפשר ללמד זכות על אלה שלא מקפידים על כך, ובפרט בני הדור המבוגר, שהורגלו שלא לדייק ושינוי המבטא יקשה עליהם לכוון בתפילה, קשה למצוא הצדקה לזלזול לכתחילאי בהלכה פסוקה זו.

ולפי המתבאר, יש להקל בנוגע להעמדת שליח ציבור שאינו מדקדק במבטאו, וכל זמן שרבים האנשים שאינם מדייקים, אין להימנע מהעלאת שליח ציבור שאינו מדקדק. ובפרט אם הוא עובר לפני התיבה מיוזמתו, ולא בעקבות בקשת הגבאים.

ומכל מקום, על הגבאים וראשי הקהל לראות בדקדוק במבטא האותיות שיקול משמעותי בבואם לבחור שליחי ציבור לתפילות ולקריאת התורה, ועל שליחי הציבור עצמם מוטל לדקדק בכך. וכל זאת מבלי להתעלם משיקולים מרכזיים נוספים, כמו כבוד הבריות, קידום מעמד הנוער והצעירים בבית הכנסת, קבלת חוזרים בתשובה ומתחזקים במאור פנים, הכנסת אורחים, כבוד למנהגי המקום, הידור פני זקנים ותלמידי חכמים, בחירת שליח ציבור אהוב ומרוצה לציבור, וכדומה. והחכם עיניו בראשו לנהוג בדרכי נועם ובנתיבות שלום.

